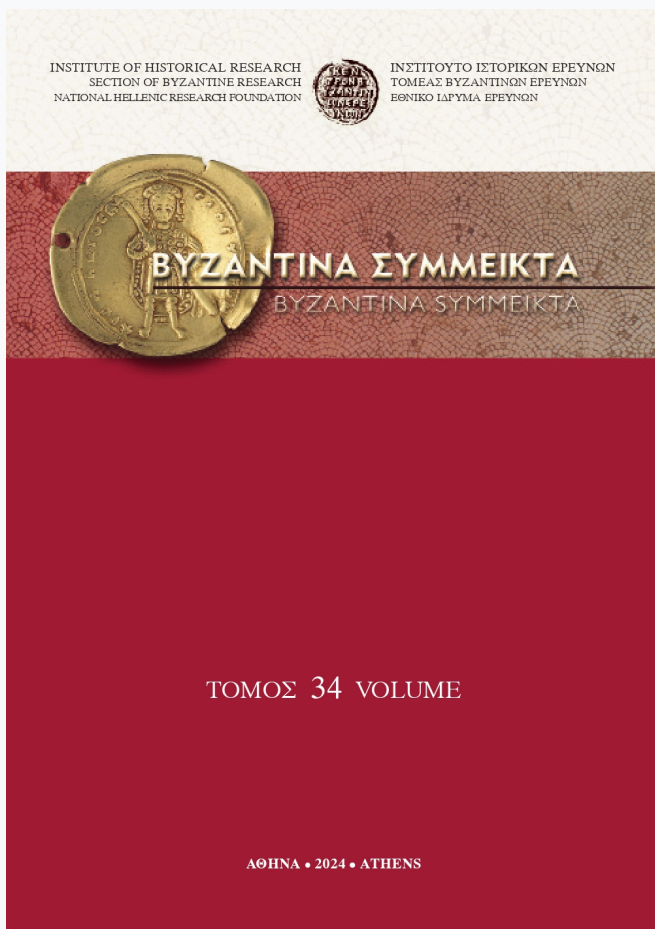

Byzantina Symmeikta

Vol 34 (2024)

BYZANTINA SYMMEIKTA 34

Βιβλιοκρισία: Ν. Βρυζίδης, Π. Ανδρούδης, Μ. Martiniani-Reber (επιστ. επιμ.), Μετάξι και Πορφύρα. Ο κόσμος του βυζαντινού και μεταβυζαντινού υφάσματος, Αθήνα 2023

Παρή ΚΑΛΑΜΑΡΑ

doi: [10.12681/byzsym.38916](https://doi.org/10.12681/byzsym.38916)

Copyright © 2024, Παρή Καλαμαρά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΛΑΜΑΡΑ Π. (2024). Βιβλιοκρισία: Ν. Βρυζίδης, Π. Ανδρούδης, Μ. Martiniani-Reber (επιστ. επιμ.), Μετάξι και Πορφύρα. Ο κόσμος του βυζαντινού και μεταβυζαντινού υφάσματος, Αθήνα 2023. *Byzantina Symmeikta*, 34. <https://doi.org/10.12681/byzsym.38916>

Ν. ΒΡΥΖΙΔΗΣ, Π. ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, Μ. ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΙ-ΡΕΒΕΡ (επιστ. επιμ.), *Μετάξι και Πορφύρα. Ο κόσμος του βυζαντινού και μεταβυζαντινού υφάσματος*, Αθήνα 2023, εκδ. Καπόν, 279 σελίδες. ISBN 978-618-218-011-2

Τον Φεβρουάριο 2023 εκδόθηκε από τις εκδόσεις Καπόν ο συλλογικός τόμος «Μετάξι και Πορφύρα. Ο κόσμος του βυζαντινού και μεταβυζαντινού υφάσματος» με την επιστημονική επιμέλεια των Νικολάου Βρυζίδη, Πασχάλη Ανδρουδή και Marielle Martiniani-Reber. Ο τόμος, 280 σελίδων, περιλαμβάνει εισαγωγικό σημείωμα, δεκαεπτά άρθρα που παρουσιάζουν διαφορετικές πτυχές των υφασμάτων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου, ένα άρθρο που ασχολείται με τον ορθό χειρισμό των αρχαιολογικών και ιστορικών αυτών υφασμάτων με στόχο την ασφάλεια και την καλή τους διατήρηση, γλωσσάρι, βιβλιογραφία, βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων και ευρετήριο τόπων. Εξαιρετικά χρήσιμος είναι επίσης ο χάρτης που προηγείται του εισαγωγικού σημειώματος, με σημειωμένους τους τόπους που αναφέρονται στον τόμο και συνδέονται με τα σχολιαζόμενα υφάσματα.

Ιδιαίτερα πλούσια και ποιοτικά προσεγμένη είναι η εικονογράφηση του τόμου, ένα από τα πλέον ισχυρά πλεονεκτήματα της έκδοσης, καθώς οπτικοποιεί την πλειονότητα των περιγραφόμενων υφασμάτων –πολύ περιορισμένος είναι ο αριθμός των υφασμάτων που αναφέρονται και περιγράφονται στον τόμο χωρίς να εικονογραφούνται. Έτσι, εξοικειώνει τον ενδιαφερόμενο μελετητή με τα μέχρι σήμερα σωζόμενα σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου και εν γένει δυσπρόσιτα υφάσματα, καθώς αυτά, ακόμα και όταν είναι δημοσιευμένα, βρίσκονται διάσπαρτα σε διαφορετικής ποιότητας από πλευράς εικονογράφησης εκδόσεις. Ήδη το εξώφυλλο, το οποίο κοσμείται με την εικόνα ενός πολυτελούς μεταξωτού του 16ου-17ου αιώνα, ελκύει τον αναγνώστη και σηματοδοτεί, όπως και ο τίτλος, τη διάθεση των εκδοτών να αναδείξουν την πολυτέλεια ως στοιχείο του κόσμου των υφασμάτων.

Πέραν της ποιοτικής και σημαντικής εικονογράφησης που περιέχει, ο εν λόγω συλλογικός τόμος αποτελεί και το πρώτο σχετικό συνθετικό έργο, που συνοψίζει τις μέχρι σήμερα γνώσεις της έρευνας επί του θέματος και εκδίδεται στα ελληνικά, παρέχοντας ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στους Έλληνες ερευνητές του ιδιαίτερου αυτού αντικειμένου που συνιστούν τα υφάσματα. Καλύπτει μάλιστα ευρύτατη γεωγραφική περιοχή αλλά και χρονική περίοδο, οι οποίες αντιστοιχούν στην πραγματικότητα της βυζαντινής και της οθωμανικής αυτοκρατορίας αντίστοιχα, αν και τα επιλεγμένα παραδείγματα της μεταβυζαντινής περιόδου συνιστούν κυρίως αντικείμενα που έχουν εντοπιστεί στον ελλαδικό χώρο ή συνδέονται με αυτόν. Ειδικότερα, από το σύνολο των άρθρων, εννέα αναφέρονται σε υφάσματα βυζαντινής παραγωγής ή που ήταν οικεία και σε χρήση στις περιοχές του Βυζαντίου. Επτά είναι αφιερωμένα στην οθωμανική περίοδο, στα υφάσματα που παράγονταν ή εισάγονταν μετά την Άλωση στον ελλαδικό χώρο για τις ανάγκες των ελληνορθόδοξων κυρίως, αλλά όχι μόνο, κοινοτήτων.

Φυσικά, τα άρθρα που εμπεριέχονται στον τόμο διαφοροποιούνται, όπως είναι σύνηθες για συλλογικό τόμο, ως προς το ύφος, τον τρόπο διαπραγμάτευσης του θέματος αλλά και τον βαθμό τεκμηρίωσης του περιεχομένου. Σχεδόν όλα, ωστόσο, θέτουν στο επίκεντρο την παρουσίαση χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, τα οποία όπως προαναφέρθηκε στην πλειονότητά τους εικονογραφούνται, παρέχοντας ανά κατηγορία υφασμάτων έναν πολύτιμο, αν και όχι εξαντλητικό, κατάλογο - οδηγό για τον ενδιαφερόμενο. Ο χαρακτήρας δε του βιβλίου, το οποίο επιχειρεί να προσεγγίσει ολιστικά τα υφάσματα των παραπάνω περιόδων, και το γεγονός ότι δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς αλλά και στο ευρύ κοινό δεν επιβάλλει λεπτομερή προσέγγιση και πληρότητα στη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Το Εισαγωγικό Σημείωμα, που συνυπογράφεται από τους τρεις επιμελητές της έκδοσης συνοψίζει για τον αναγνώστη τους στόχους αυτής.

Ο Warren T. Woodfin με το κείμενό του με τίτλο «Θάλασσα από ύφασμα. Υφάσματα της Μεσογείου από την ύστερη αρχαιότητα έως την πρώιμη νεότερη εποχή» μας εισάγει στον κόσμο των υφασμάτων με τρόπο ρευστό όσο και η θάλασσα, όρος της βυζαντινής περιόδου που πιθανώς περιέγραφε τα πολύτιμα πορφυρά μεταξωτά αλλά και διάυλος επικοινωνίας για τις χώρες πέριξ της Μεσογείου, την οποία ο συγγραφέας θέτει ως σημείο εκκίνησης για την αφήγησή του. Αυτή αναδεικνύει τους τομείς που τα υφάσματα φωτίζουν, όπως πτυχές της οικονομίας, της πολιτικής πρακτικής, της ιδεολογίας και της αισθητικής των περιόδων που αφορούν, με αποσπασματικές αναφορές σε επιλεγμένα

παραδείγματα. Η τεκμηρίωση του κειμένου, εξαιρετικά περιορισμένη, συνίσταται στην παράθεση εντός του αναφορών αποκλειστικά σε πρωτογενείς βυζαντινές και αραβικές πηγές, χωρίς μάλιστα να χρησιμοποιείται πάντα η πλέον πρόσφατη έκδοση αυτών.

Ο Πασχάλης Ανδρούδης στη μελέτη του με τίτλο «Τα «κοπτικά» υφάσματα από τη Βυζαντινή Αίγυπτο» εξοικειώνει τον αναγνώστη με τα πολυάριθμα υφάσματα που έχουν σωθεί από την πρωτοβυζαντινή Αίγυπτο, κυρίως ταπισερί, τα οποία μάλιστα στην πλειονότητά τους αποδέχεται ως τοπική παραγωγή παραπέμποντας στη σχετική βιβλιογραφία, χωρίς αναφορά παραδειγμάτων που έχουν συνδεθεί με άλλα κέντρα παραγωγής. Παρουσιάζει αναλυτικά τα διακοσμητικά τους θέματα και τις χρήσεις τους, ενώ άκρως αποσπασματικά θίγει και ζητήματα τεχνολογίας.

Η Marielle Martiniani-Reber με τη συμβολή της «Τα υφάσματα στους πρώτους αιώνες του Βυζαντίου» συμπληρώνει την εικόνα μας για τα υφάσματα που χαρακτηρίζουν την πρώιμη Βυζαντινή αυτοκρατορία, παρουσιάζοντας αναλυτικά την άλλη μεγάλη –πέραν των ταπισερί– κατηγορία υφασμάτων με ενυφασμένο, επαναλαμβανόμενο διάκοσμο, αξιοποιώντας μάλιστα παραδείγματα που δεν είναι ευρέως γνωστά. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της βρίσκονται οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή τους, τα εργαλεία της υφαντουργίας και νηματουργίας, οι υφάνσεις, τα διακοσμητικά θέματα. Δευτερευόντως θίγει το ζήτημα των κέντρων παραγωγής, στην Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια, την Τύρο, τη Σιδώνα, χωρίς να εξαντλεί το ζήτημα. Επίσης, με εξαιρετικά ελλειπτικό τρόπο και χωρίς επαρκή τεκμηρίωση κάνει μνεία στην οργάνωση των εργαστηρίων παραγωγής. Κλείνει με ενδιαφέρουσα αναφορά στα κεντήματα, με βάση τις πληροφορίες που αντλούνται από γραπτές πηγές, καθώς δεν είναι γνωστά κεντήματα αυτής της περιόδου.

Η ίδια υπογράφει τη μελέτη «Ο διάκοσμος μεταξωτών που αποδίδονται στην περίοδο της Εικονομαχίας», όπου παρέχει πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για τη βυζαντινή παραγωγή πολυτελών μεταξωτών υφασμάτων κατά τον 8ο και 9ο αιώνα, ενώ παράλληλα επιχειρεί να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα εάν η εικονογραφία των υφασμάτων της περιόδου επηρεάστηκε από την εικονομαχική κρίση. Η συγγραφέας προσεγγίζει το θέμα βασιζόμενη σε μία ολιγάριθμη ομάδα μεταξωτών που έχουν σωθεί στα δυτικά σκευοφυλάκια και με βάση ιστορικά δεδομένα, για τα οποία επιδεικνύει εξαιρετική γνώση, αποδίδονται στους παραπάνω αιώνες, καθώς και σε σχετικές γραπτές πηγές με το *Liber Pontificalis* να ξεχωρίζει ανάμεσά τους. Η αφήγηση αναπτύσσεται με επίκεντρο τα θέματα

των υφασμάτων, όπως οι σκηνές κυνηγιού, αυτοκρατορικού θριάμβου στον Ιππόδρομο, φανταστικά ζώα αλλά και θρησκευτικές σκηνές. Αρκετά από αυτά, τα ανεικονικά και όσα συμβολίζουν τη νίκη και την εξουσία του αυτοκράτορα, θα μπορούσαν να συνδεθούν με τις ιδεολογικές επιλογές της περιόδου της Εικονομαχίας. Παράλληλα, γίνεται συνοπτική αναφορά στα τεχνικά χαρακτηριστικά των υφασμάτων, όπως το είδος ύφανσης και οι πρώτες ύλες νημάτων, στις λεζάντες των εικόνων.

Ακολουθούν «Τα μεταξωτά της μεσοβυζαντινής περιόδου», επίσης της Martiniani-Reber. Με δεδομένο ότι πρόκειται για την περίοδο ακμής της βυζαντινής υφαντουργίας, από την οποία σώζονται σχετικά πολυάριθμα μεταξωτά, η συγγραφέας επιλέγει να παρουσιάσει τα πλέον αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από πλευράς εικονογραφικού διακόσμου αλλά και τεχνολογικών επιτευγμάτων της περιόδου. Ιδιαίτερη ενότητα αφιερώνεται στα προϊόντα των αυτοκρατορικών εργαστηρίων της Κωνσταντινούπολης, που θεωρείται και το σημαντικότερο κέντρο της βυζαντινής υφαντουργίας. Αυτά κοσμούνται με ελέφαντες, λιοντάρια, αετούς, φανταστικά ζώα, ενώ συχνά διασώζουν επιγραφές με τα ονόματα των αυτοκρατόρων επί της βασιλείας των οποίων κατασκευάστηκαν. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά των μεταξωτών αναφέρονται και πάλι στις λεζάντες, αλλά υφίσταται και διακριτή ενότητα για τις τεχνολογικές εξελίξεις, με επιστέγασμα την εμφάνιση της ύφανσης *lampas*. Εκτενής αναφορά γίνεται και στις γραπτές και εικονογραφικές πηγές της περιόδου που συνιστούν κατά τη συγγραφέα σημαντική πηγή πληροφοριών. Ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα, αν και μάλλον τολμηρή, είναι η αξιοποίηση της εικονογραφίας, για παράδειγμα των μικρογραφιών του *Μηνολογίου* του Βασιλείου Β΄, ως πηγής για πτυχές της τεχνολογίας των υφασμάτων.

Ακολουθεί η συμβολή της Martiniani-Reber «Η παραγωγή υφασμάτων λατινικών βασιλείων στην Ελλάδα και την Κύπρο», ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον και πρωτότυπο θέμα που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα. Η συγγραφέας παρουσιάζει μικρή ομάδα τεσσάρων κεντημάτων -τα βασικά τεχνικά τους χαρακτηριστικά συνοψίζονται στις λεζάντες-, τα οποία αποδίδει στο Δουκάτο των Αθηνών (η *ένδυτη* της κόμισσας του Ετάμπ [Étampes]) ή στην Κύπρο (τα υπόλοιπα). Στην απόδοση αυτή προβαίνει κυρίως για ιστορικούς λόγους αλλά και χάρι σε υβριδικά εικονογραφικά και τεχνικά χαρακτηριστικά, που τα κεντήματα εμφανίζουν, και τα οποία παραπέμπουν τόσο στη βυζαντινή παράδοση όσο και στη δυτική κεντητική. Η τεκμηρίωση της προέλευσης των κεντημάτων κρίνεται πειστική, με ερωτηματικά να δημιουργεί μόνο η αναγνώριση της Θήβας ως του

κέντρου παραγωγής της *ένδυτης* της κόμισσας του Ετάμπ, λόγω της παράδοσης που η πόλη είχε στην υφαντουργία κατά τη βυζαντινή περίοδο, και αυτό γιατί η παράδοση αυτή σχετιζόταν με άλλου είδους υφάσματα και όχι με κεντήματα. Επίσης, από τα συμφραζόμενα προκύπτει ότι το 1300 αποτελεί *terminus post quem* για τη δημιουργία της *ένδυτης* και εκ παραδρομής αναγράφεται το αντίθετο.

Ο Πασχάλης Ανδρούδης στα «Σελτζονικά και Μογγολικά υφάσματα από τον κόσμο της Κεντρικής Ασίας (11ος – 14ος αιώνας)» παρουσιάζει πολυτελή μεταξωτά υφάσματα των αυτοκρατοριών της στέπας (των Μεγάλων Σελτζούκων, Τουρκομάνων ηγεμόνων της Μικράς Ασίας και των Μογγόλων), με τις οποίες το Βυζάντιο ερχόταν σε επαφή και αλληλεπίδραση, όπως προκύπτει και από τα ίδια τα διακοσμητικά μοτίβα και τις τεχνικές ύφανσης των υφασμάτων αυτών. Στοιχεία της τεχνολογίας τους εμπεριέχονται στις λεξάντες των επιλεγμένων παραδειγμάτων, αλλά αντλούνται και από γραπτές πηγές της περιόδου. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται πάντως στην παρουσίαση της εικονογραφίας τους. Παράλληλα σχολιάζεται το αποτύπωμά τους στη βυζαντινή τέχνη. Μολονότι το άρθρο εστιάζει σε εδάφη πέραν του Βυζαντίου, συνιστά σημαντικό εργαλείο για τη μελέτη και της υφαντουργίας αυτού, καθώς παρέχει στον ερευνητή τη δυνατότητα να την προσεγγίσει στο διεθνές πολιτισμικό περιβάλλον όπου αυτή αναπτύχθηκε και με το οποίο συνυπήρξε.

Η συμβολή της Μαρίας Σαρδή «Η υφαντουργία της Ισλαμικής Αιγύπτου» κινείται στην ίδια κατεύθυνση για να τεκμηριώσει την υφαντουργία μιας παρακαείμενης αν και εκτός των συνόρων του Βυζαντίου περιοχής, αλλά και ανιχνεύει επιβιώσεις χαρακτηριστικών των καλουμένων κοπτικών υφασμάτων της βυζαντινής περιόδου στους μετέπειτα αιώνες, μετά την αραβική κατάκτηση. Μέσα από παραδείγματα μάλλινων και λινών, λινόμεταξων και μεταξωτών υφασμάτων καλύπτει την παραγωγή ευρείας χρονικής περιόδου, από τα μέσα του 7ου έως τις αρχές του 16ου αιώνα, της εποχής των Ουμαγιαδών και Αββασιδών, και αργότερα των χαλίφηδων της Φατιμιδικής, της Αγουβιδικής και της Μαμελουκικής εποχής. Παρακολουθεί την εξέλιξη τεχνικών και μοτίβων, ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται στα ενεπίγραφα υφάσματα. Παρέχει δε σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση των εργαστηρίων παραγωγής.

Ακολουθεί η συμβολή του Κωνσταντίνου Μ. Βαφειάδη με τίτλο «Βυζαντινή εκκλησιαστική κεντητική: παράδοση και καινοτομία», που εστιάζει στην κεντητική των βυζαντινών χρόνων για εκκλησιαστική χρήση. Ο συγγραφέας οργανώνει και παρουσιάζει επιλεγμένα έργα υφαντικής, 12ου έως και 15ου

αιώνα, με βάση την ταυτότητά τους και τη θέση τους στα εκκλησιαστικά δρώμενα: καλύμματα Αγίας Τράπεζας και Τιμίων Δώρων, αέρες, επιτάφιοι, αρχιερατικά φαιλόνια και σάκοι, ωμοφόρια και επιθήματα ωμοφορίων, επιτραχήλια, επιγονάτια – επιμάνικα, κεντητές εικόνες. Εστιάζει κυρίως στην εικονογραφία τους και την εξέλιξή της, χωρίς να επεκτείνεται στα τεχνολογικά στοιχεία των κεντημάτων.

Η αναφορά στη βυζαντινή περίοδο ολοκληρώνεται με τη συμβολή του Νικόλαου Βρυζίδη «Υφάσματα από Ανατολή και Δύση στο Ύστερο Βυζάντιο», που αναφέρεται στην περίοδο μετά την άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους, το 1204, περίοδο κατά την οποία η βυζαντινή μεταξουργία αντιμετώπιζε φθίνουσα πορεία στις νέες πολιτικές συνθήκες που πλέον έχουν δημιουργηθεί. Ο συγγραφέας επιχειρεί, βασιζόμενος στα λιγοστά σωζόμενα υφαντά και κεντήματα της περιόδου, που έχουν εντοπιστεί στον ελλαδικό χώρο, ενώ πιθανώς συνιστούν προϊόντα της Ασίας ή της Δυτικής Ευρώπης, σε γλωσσικά δάνεια σχετικά με το ύφασμα / ένδυμα αλλά και σε έργα βυζαντινής τέχνης, να στοιχειοθετήσει εμπορικές και πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ Βυζαντίου και Ανατολής και Δύσης, που τεκμηριώνονται στο πεδίο των υφασμάτων, καθώς και την ενσωμάτωση νέων αισθητικών κατευθύνσεων στο ενδυματολογικό του ιδίωμα. Δεν γίνεται σαφές, ωστόσο, τι πιστεύει ο συγγραφέας ως προς τη βυζαντινή παραγωγή και εάν αποδίδει σε αυτήν κάποια έργα υφαντουργίας. Τυπογραφικό λάθος εκ παραδρομής συνιστά προφανώς η χρονολόγηση του Αγίου Αθανασίου Μουζάκη στα 1843/1844 (σελ. 139) αντί του ορθού 1383/1384 που αναφέρεται στη λεζάντα της εικ. 2 (σελ. 138).

Η συμβολή του Κωνσταντίνου Μ. Βαφειάδη «Από το βυζαντινό στο μεταβυζαντινό κέντημα. Λειτουργικά πέπλα και άμφια (15ος – 16ος αιώνας)», παρουσιάζει μέσα από επιλεγμένα εκκλησιαστικά έργα την κεντητική των πρώιμων μεταβυζαντινών χρόνων, η οποία μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα εγγράφεται πλήρως στην προγενέστερη βυζαντινή παράδοση για λόγους που ο συγγραφέας αναλύει. Το υλικό οργανώνεται με βάση την ταυτότητα των έργων και τη θέση τους στα εκκλησιαστικά δρώμενα: καλύμματα Τιμίων Δώρων, αέρες, επιτάφιοι, επιθήματα ωμοφορίων, οράρια και επιτραχήλια, επιγονάτια – επιμάνικα, κεντητές εικόνες. Έμφαση δίνεται στην ανάλυση της εικονογραφίας των έργων και δευτερευόντως θίγονται τεχνικά χαρακτηριστικά τους χωρίς αναφορά στις επιμέρους βελονιές.

Ο Νικόλαος Βρυζίδης με το ενδιαφέρον άρθρο του «Ελληνορθόδοξα άμφια από οθωμανικά και ιταλικά υφαντά (15ος – 17ος αιώνας)» αναδεικνύει μια

ιδιαίτερη ομάδα ελληνορθόδοξων αμφίων, την ύπαρξη των οποίων συνδέει με τις νέες πολιτικές συνθήκες που κυριάρχησαν και το νέο θεσμικό ρόλο που η Εκκλησία ανέλαβε στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για εκκλησιαστικά άμφια ραμμένα από κοσμικά υφάσματα, οθωμανικά ή ιταλικά, των οποίων –μέσα από επιλεγμένα παραδείγματα– παρουσιάζει την εικονογραφία, στην οποία αναγνωρίζει συμβολικές προεκτάσεις, και τα τεχνικά χαρακτηριστικά. Πέραν των έργων με κοσμικά μοτίβα, τα οποία εισάγουν μια διαφορετική αισθητική στον χώρο της Εκκλησίας, μνεία κάνει επίσης στην παραγωγή στην οθωμανική επικράτεια πολυτελών υφαντών με χριστιανική εικονογραφία που προορίζονταν για Έλληνες και Αρμένιους παραγγελιοδότες ή αποστέλλονταν πιθανώς και ως διπλωματικά δώρα στη Ρωσία. Είναι δε σημαντικό ότι επιχειρεί την περιγραφή των υφασμάτων με την ορολογία της περιόδου, μολονότι κάποιοι όροι, όπως το «σερασέρι» δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν πλήρως και οριστικά ερμηνευτεί.

Οι Έλενα Παπασταύρου και Δάφνη Φίλιου παρουσιάζουν «Το ελληνορθόδοξο κέντημα στην Κωνσταντινούπολη κατά την οθωμανική περίοδο», από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα, με οδηγό έργα επώνυμων κεντητριών ή κεντητών (σπανίως), η πλειονότητα των οποίων φυλάσσεται σήμερα στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στην Αθήνα, όπου οι ερευνήτριες είχαν την ευκαιρία να τα μελετήσουν διεξοδικά ως προς τα εικονογραφικά, τα τεχνοτροπικά και τα τεχνικά χαρακτηριστικά τους, ώστε να καταλήξουν σε εξαιρετικά ενδιαφέροντα και πρωτότυπα συμπεράσματα για την οργάνωση και την εξέλιξη της κεντητικής στην Κωνσταντινούπολη. Ειδικά την οργάνωση και λειτουργία των εργαστηρίων της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Πόλης κατά τον 19ο αιώνα προσεγγίζουν επιπρόσθετα και μέσα από δύο κείμενα της περιόδου (επιστολή επιτρόπου του ναού της Ευαγγελίστριας στην Τήνο, Βιογραφία της Αικατερίνης Τρικούπη [1800-1871]).

Η Άννα Μπαλιάν στη συνθετική μελέτη της «Από τη Γένοβα στην Κωνσταντινούπολη. Η βιοτεχνία μεταξωτών της Χίου» εστιάζει στα έργα και στην εξέλιξη ενός άλλου σημαντικού κέντρου παραγωγής υφασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, αυτό της Χίου, επίσης από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα. Η βιοτεχνία μεταξωτών της Χίου παρουσιάζεται μέσα από επιλεγμένα υφάσματα, παπλώματα, πετάσματα, χαλιά προσευχής κ.λ.π. –εξετάζεται η εικονογραφία τους όσο και τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά–, που μπορούν να αποδοθούν τεκμηριωμένα σε αυτήν και ανάγονται τόσο στην περίοδο που το νησί βρίσκεται υπό γενουατική διοίκηση όσο και σε εκείνη της οθωμανικής

αυτοκρατορίας. Κατά τη συγγραφέα, που πέραν των ίδιων των υφασμάτων και των πληροφοριών που αυτά παρέχουν μελετά και τις γραπτές πηγές, η χιώτικη παραγωγή, ποικίλων ποιοτήτων ανάλογα με το κοινό που κάθε φορά απευθυνόταν, τροφοδοτούσε τις οθωμανικές αγορές από τον 17ο έως και τις αρχές του 19ου αιώνα, ανταγωνιζόμενη με αξιώσεις άλλα κέντρα παραγωγής.

Η συμβολή του Νικόλαου Βρυζίδη «Ινδικά και περσικά υφάσματα στον ελλαδικό χώρο (17ος - 19ος αιώνας) καταδεικνύει τον εκλεκτικισμό του υλικού πολιτισμού στους κόλπους της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την πρώιμη νεότερη εποχή, οπότε παρατηρείται υπερανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου. Μέσα από την παρουσίαση επιλεγμένων παραδειγμάτων από εκκλησιαστικές συλλογές στην Ελλάδα αλλά και την προσέγγιση της ορολογίας τεκμηριώνει την αθρόα εισαγωγή ινδικών υφασμάτων, ποικίλης τεχνικής, στην οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και την ευρύτατη απήχισή τους στη διαμόρφωση της κυρίαρχης αισθητικής. Μικρότερο, αν και σημαντικό, φαίνεται να είναι το αποτύπωμα της περσικής υφαντουργίας. Ο σημαντικός αριθμός περσικής προέλευσης υφασμάτων της Μονής Ιβήρων αποδίδεται στη σχέση αυτής με τη Γεωργία. Στο άρθρο αναλύονται η εικονογραφία, η τεχνοτροπία και η τεχνολογία των εξεταζόμενων παραδειγμάτων.

Η Χριστίνα Meph-Burbeck προσεγγίζει τα «Συναγωγικά υφάσματα στον ελλαδικό χώρο κατά τον 19ο αιώνα» μέσα από την πλούσια συλλογή υφασμάτων του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Εξετάζει τους βασικούς τύπους αυτών με βάση το σχήμα και τη χρήση τους, την οποία παρουσιάζει αναλυτικά, όπως και τα καθιερωμένα στοιχεία του διακόσμου τους καλύμματα για τη θήκη και τον κύλινδρο της Τορά κατά τη ρωμανιώτικη παράδοση, μανδύες της Τορά κατά τη σεφαραδίτικη παράδοση, βήλα της Αγίας Κιβωτού και καλύμματα για τα αναλόγια ανάγνωσης. Η συγγραφέας παρέχει επίσης στοιχεία για τα υλικά και τις τεχνικές των υφασμάτων αυτών, ενώ εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πτυχή είναι η επανάχρηση υφασμάτων και ενδυμάτων στο πλαίσιο των συναγωγικών υφασμάτων.

Η τελευταία συμβολή που αφορά στην υφαντουργία της μεταβυζαντινής περιόδου είναι «Τα τυποβαφεία του Τυρνάβου» της Φανής Καλοκαιρινού. Η συγγραφέας μετά από την παρουσίαση πρώιμων δειγμάτων τυποβαφικής από την οθωμανική αυτοκρατορία, εκ των οποίων το παλαιότερο ανάγεται στα τέλη του 15ου αιώνα, εστιάζει στην περιοχή του Τυρνάβου, αναπτυγμένο κέντρο νηματοργίας, υφαντουργίας και βαφικής ήδη από τον 16ο αιώνα σύμφωνα με γραπτές πηγές. Η άσκηση της τυποβαφικής στον Τύρναβο τεκμηριώνεται από

γραπτές πηγές και σωζόμενα παραδείγματα κατά τον 19ο και 20ο αιώνα – στον 20ο παρατηρείται μάλιστα ανάκαμψη στο πλαίσιο του κινήματος «επιστροφής στις ρίζες», εκφρασμένο από καλλιεργημένους αστούς όπως η Αγγελική Χατζημιχάλη και το ζεύγος Σικελιανού. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στα εργαστήρια Σαΐνη και Ιωαννίδη, που επιβιώνουν ως τα τέλη του 20ου αι., ενώ ειδική υποενοότητα αφιερώνεται στη διαδικασία της τυποβαφικής.

Ο συλλογικός τόμος ολοκληρώνεται με τη συμβολή της Άννας Καράτζανη «Ασφάλεια και προστασία κατά τον χειρισμό υφασμάτων αντικειμένων», που παρέχει στοιχεία για τον ορθό τρόπο χειρισμού και αποθήκευσης των υφασμάτων τόσο για την προστασία των ίδιων όσο και για τη διασφάλιση της υγείας των ανθρώπων που έρχονται σε επαφή με αυτά.

Συνοψίζοντας, ο συλλογικός τόμος *Μετάξι και Πορφύρα* είναι συνολικά εξαιρετικά χρήσιμος για τους μελετητές των βυζαντινών και μεταβυζαντινών υφασμάτων αλλά και των υφασμάτων περιοχών με τις οποίες η βυζαντινή και η οθωμανική αυτοκρατορία αλληλοεπιδρούν. Σημαντικός δε αριθμός συμβολών που περιλαμβάνει συνιστούν πρωτογενείς μελέτες και εμπεριέχουν νέα ερευνητικά πορίσματα. Τα υπόλοιπα δε κείμενα συνθέτουν με επιτυχία τα μέχρι σήμερα γνωστά πορίσματα της έρευνας στους αντίστοιχους τομείς. Κάποιες ελλείψεις στη βιβλιογραφία ή μικρά ζητήματα γλωσσικής και τυπογραφικής επιμέλειας μπορούν να αντιμετωπιστούν στο πλαίσιο μελλοντικής επανέκδοσης και σε κάθε περίπτωση δεν μειώνουν την αξία του εγχειρήματος. Ιδιαίτερη μνεία αρμόζει και στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη έκδοση με την πλούσια εικονογράφηση και την ποικιλία των θεμάτων που θίγει μπορεί να έχει απήχηση και στο ευρύ κοινό, το οποίο δι' αυτής θα θαυμάσει και θα εξοικειωθεί με τον κόσμο του αρχαιολογικού και ιστορικού υφάσματος της Ανατολικής Μεσογείου.

Δρ. ΠΑΡΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ
Βυζαντινολόγος

